



куридаги ўзига хос тушунчалар етарлича ўрганилмаганлигича қолмоқда. Шу жиҳатдан, япон тилидаги қариндош-уруғчилик билан боғлиқ бирликларни 家-ие-Уй билан боғлиқлиги борасида когнитив семантик жиҳатдан тадқиқ қилиш бугунги кунда долзарбдир.

2-жадвал



2-жадвалдаги каби 家-ие-Уй ифода белгиси ва маъно белгиси орқали қариндош-уруғчилик номлари мурожаат шакллари билан боғлиқ деган гипотеза асосида “Уй” нуктаи назаридан олиб қаралса, қариндошчилик номларининг бу тарзда қўлланилувини Уй мезон сифатида олиб, когнитив-семантик тадқиқ қилинса барча ўзига хосликларни англаш мумкин.

МУСТАФАЕВА САМИДА

филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), ТДШУ

Ҳозирги хитой ва япон тилларида мин даври кишилик олмошларининг қўлланиши

Аннотация. Кишилик олмошлари тилда қатор хусусиятларига кўра аҳамиятли ҳисобланади. Кишилик олмошларининг стилистик функцияси айниқса муҳим. Бундан ташқари кишилик олмошлари миллий маданият, ижтимоий-сиёсий ҳаёт, фалсафий қараишларни ҳам акс эттиргани боис алоҳида тадқиқот объекти бўладиган сўзлар сирасига киради. Қолаверса, кишилик олмошлари сўзловчининг суҳбатдошига муносабати, ижтимоий мавқеи, ҳаттоки, диний ва фалсафий қараишларини ҳам намоён этади. Шу боис Мин даври романлари (XIV-XV асрлар), хусусан, давр насрининг дурдона асраларидан бўлмиш “Уч шоҳлик” романида қўлланган кишилик олмошларининг тадқиқи давр лексикасининг хусусиятларини кўрсатиши билан бир қаторда, ушбу туркум сўзларнинг диахрон ва синхрон аспектда тадқиқ қилиниши хитой тили лексикасининг тараққиёт динамикаси юзасидан ҳам айрим хулосаларни беради. Япон тили кишилик олмошларининг таҳлилини амалга ошириши орқали Мин даври



романларининг синосфера худудидаги бошқа тиллар лексикасига таъсири юзасидан хулосаларни олиш мумкин.

Таянч сўз ва иборалар: Мин даври, кишилик олмоилари, “Уч шоҳлик”, япон тили, байхуа тили, лексика, синосфера, морфем бирликлар, хитой тили.

Аннотация. Личные местоимения важны по ряду особенностей. Особенно важна стилистическая функция личностных местоимений. Кроме того, личные местоимения входят в число слов, которые станут предметом специального исследования, так как они отражают национальную культуру, общественно-политическую жизнь, философские взгляды. Кроме того, личностные местоимения отражают отношение говорящего к собеседнику, его социальный статус и даже его религиозные и философские взгляды. Таким образом, изучение личных местоимений, использованных в романах периода Мин (XIV-XV вв.), особенно в романе «Троецарствие», показывает особенности лексики того времени, а диахроническое и синхронное изучение этого ряда слов дает некоторые выводы о динамике китайской лексики. Проведя анализ личных местоимений японского языка, можно сделать выводы о влиянии романов периода Мин на лексику других языков синосферы.

Опорные слова и выражения: период Мин, личные местоимения, «Троецарствие», японский язык, язык Байхуа, лексика, синосфера, морфема, китайский язык.

Abstract. Personal pronouns are important according to a number of features in the language. The stylistic function of personal pronouns is particularly important. In addition, personal pronouns are among the words that will be the subject of special research, as they reflect the national culture, socio-political life, philosophical views. In addition, personal pronouns reflect the speaker's attitude toward the interlocutor, his social status, and even his religious and philosophical views. Therefore, the study of personal pronouns used in the novels of the Ming period (XIV-XV c.), especially in the novel "Three Kingdoms", shows the features of the lexicon of the period, as well as the study of this series of words in diachronic and synchronous terms gives some conclusions about the dynamics of Chinese lexicon. By analyzing Japanese personal pronouns, it is possible to draw conclusions about the influence of Ming period novels on the lexicon of other languages in the synosphere.

Keywords and expressions: Min period, personal pronouns, "Three kingdoms", Japanese, Bayhua, lexicon, synosphere, morpheme units, Chinese language.

Кириш. Хитой адабий тили ривожланиш тарихида Мин даврида яратилган насрий асарлар (роман, хикоя, новелла ва драмалар)нинг ўрни алоҳида. Маълумки, ушбу даврда кўплаб насрий асарлар вужудга келиб, айнан шу насрий асарлар хитой адабий тилининг кейинги босқичларидаги қатор муҳим жиҳатларини белгилаб берган, романларда давр тили ана шу ривожланишининг марказида турган ва муҳим роль ўйнаган.

Хитой Мин даври адабиёти икки даврга ажратилади: илк (前期) ва сўнг (后期) босқичлари. Илк босқич давр адабиётида икки йирик романчилик намунаси 《三国演义》 (“Уч шоҳлик”) ва 《水浒传》 (“Дарё ўзанлари”) асарлари алоҳида эътироф этилади. Ушбу давр мамлакатда рўй берган сиёсий-ижтимоий вазият сабаб, салмоқли бадий асарлар анчайин кам яратилган. Айтиш жоизки, айнан Мин даври илк босқичи Хитойда адабий



тил тараққиётида алоҳида аҳамият касб этади. Унинг аҳамияти ва мамлакатда тил вазиятида ҳал қилувчи роль ўйнагани бир томондан Юань даврида Пекин (Хонбалиқ)нинг мамлакат пойтахти мақомида бўлгани боис Шимол шевалари мавқенинг ошиши ва бутун мамлакат бўйлаб шимол шевалари асосида шаклланган расмий-бошқарув тили 官话 (гуаньхуа)нинг муомалага киргани, Юань драмаларининг айнан шу тилда яратилиши ва бу расмий тилнинг Мин даврида янада такомил этишида кўринса, иккинчи томондан содда халқ тили сифатида юзага келган 白话 (байхуа)нинг катта ҳажмдаги прозаик асарлар тили сифатида адабиётда мустаҳкам ўрнашиши ва вэнянга параллел равишда адабий тил мақомига эга бўлишида намоён бўлади. Мазкур мақола объекти сифатида айнан “Уч шоҳлик” романининг танланиши бежиз эмас. Асар тарихий-хрониологик асар “三国志” (“Уч шоҳлик ҳақида тарихий қайдлари”) ва халқ орасида оммалашган ривоятлар асосида яратилгани ва асар воқеалари Уч подшоҳлик (айрим манбаларда князлик дея эътироф этилади) даврида юз бергани боис кишилиқ олмошлари мисолида хитой байхуа тилининг бир неча асрлик лексик тақомилини кўрсатиб бера оладиган асар саналади.

Мин даври романларида хитой тилининг қатор морфологик ва синтактик, лексик-семантик қурилмалари нафақат ўз даври тилшунослигининг муҳим ҳодисасига айланди, балки ҳозирги хитой тили, қўшни мамлакат тиллари, жумладан, япон, корейс тилларининг лексик-семантик, қисман морфологик қатламга ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Айни шу таъсирни жумладан, кишилиқ олмошлари мисолида ҳам кўриш мумкин.

Мақсад ва вазифалар: мақола доирасида Хитой Мин даври “Уч шоҳлик” романида қўлланган кишилиқ олмошлари мисолида хитой адабий тили лексикаси эволюцияси ҳамда унинг яқин мамлакатлар адабиёти воситасида тилига таъсири масаласини ўрганиш ва синхрон аспектда давр кишилиқ олмошларининг тилда қўлланишини таҳлил қилиш асосий мақсад сифатида белгиланган. Ушбу мақсадга биноан қатор вазифалар келиб чиқади, жумладан:

- давр асарларининг хитой адабий тили тараққиётида тутган ўрнини аниқлаш;
- Мин даври романчилик намунаси бўлмиш “Уч шоҳлик” асарининг синосфера ҳудудидаги қўшни мамлакатлар адабиётига таъсир масаласини тавсифлаш;
- хитой адабий тили лексикасининг Мин даврига қадар ривожланиш динамикасини кишилиқ олмошлари мисолида таҳлил қилиш;
- Асарда қўлланган кишилиқ олмошлари мисолида давр адабиёти лексикасининг бугунги хитой ва япон тили лексикасига таъсирини белгилаш.

Усуллар: мақолани ёзишда тарихий-қийёсий, синтез, тавсифий методлар қўлланди.



Натижа ва мулоҳазалар: Мин даври романлари япон адабиётига салмоқли таъсир кўрсатгани, давр асарларининг япон тилига таржима қилиниши ва давр айрим романлари таъсирида япон адабиётида янги жанрларнинг юзага келиши асар лексикасининг тилга таъсири ҳам сезиларли бўлган деган мулоҳазаларни келтириб чиқаргани боис, ушбу мақола тадқиқи доирасида Мин даври романларининг япон тили лексикасига таъсири ҳамда унинг ҳозирги япон ва хитой адабий тилида сақланиб қолиши даражасини аниқлаш ишнинг асосий натижасини белгилайди.

Хитой иероглифларининг япон тилида қўлланиши жараёнида хитой тили лексикаси ҳам ушбу тилга кириб борган. Муомалада японча сўзлар билан бир қаторда хитой лексик бирликлари ҳам қўлланган.

Хитой байхуа тилида ёзилган Мин даврига оид ёзма ёдгорлик 《三国演义》 (“Уч шоҳлик”) романида 我 *wǒ*, 吾 *wú*, 某 *mǒu*, 朕 *zhèn*, 孤 *gū*, 俺 *ǎn*, 偶 *ǒu* сўзлари биринчи шахс кишилиқ олмошлари сифатида қўлланган.

Кишилиқ олмошлари орасида “我 *wǒ*” олмоши энг қадимий ҳисобланади. Хитойдаги энг қадимги ёзма ёдгорликлар 甲骨文, яъни тошбақа косалари ва ҳайвон суяқларига битилган ёзувлардаёқ ушбу иероглифнинг қўлланганига гувоҳ бўлиш мумкин, аммо график жихатдан ҳарбий қурол 戈 *gē* “найза” иероглифига монанд ёзилган. Сюй Шэннинг 《说文解字》 луғатида “我 *wǒ*” га қуйидаги таъриф келтирилган: “我 иероглифи, “қадимги 杀 *sha* “ўлдирмоқ; қатл этмоқ” иероглифи ҳамдир”¹. Бундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, 我 *wǒ* иероглифи ҳарбий қуролга алоқадор, ўзлашма туркум иероглифлар сирасига киради. Биринчи шахс кишилиқ олмоши маъноси ўзлаштиргач 3-4 минг йил тараққиёт жараёнида бўлгандан кейингина ниҳоят кишилиқ олмоши маъносида тил лексикасига сингган. Кейинчалиқ ўзининг туб маъносини йўқотган. 我 *wǒ*нинг биринчи шахс кишилиқ олмоши маъноси дастлаб кучли бўлмаган, Шимол-жануб сулолалари (420-589 йй.) даврига келиб биринчи шахс кишилиқ олмоши “мен” маъноси ушбу иероглифнинг устивор маъносига айланган. Бундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, уч шоҳлик даври (220-280 йй.) 我 *wǒ* иероглифида “мен” маъноси такомилнинг илк босқичи бўлган.

我 *wǒ* каби 吾 *wú* сўзининг ҳам туб маъноси биринчи шахс кўрсатиш олмоши бўлмаган. “Хань сулоласи тарихи: Гуан У Ди даври” (《后汉书·光武帝纪上》) ҳамда “Гуанюнь” (《广韵》) асарларида қуйидаги таърифни топиш мумкин: “吾, 御也” “吾 *wú* – уриш, ҳужум қилиш демакдир”. Шу боис биринчи шахс кишилиқ олмоши 吾 *wú* “防禦 *fángyù*, душманга зарба

¹ 陈翠珠.汉语人称代词考论//华中师范大学研究所期刊, 武汉, 2009. №3. 第 45-49 页. Чэн Цуйчжу. Ханюй рэнчэнг дайци каолун//Хуачжун шифан дасюэ янцзюсуо цикань. Ухань, 2009. №3. –С. 45-49.



бериш, хужум килиш” сўзидаги 吾 *wú* бўлагидан келиб чиққан. Баҳор ва куз (春秋) даврида маъно жиҳатдан тараққий этиб, ўша давр хань миллати умуммиллий тили лексикасига кириб келган. Яъни тилида 我 *wǒ* билан бир қаторда 吾 *wú* ҳам биринчи шахс кишилиқ олмошини ифодалай бошлаган. Илмий изланишлар шуни кўрсатадики, 吾 *wú* сўзи биринчи шахс кишилиқ олмоши вазифасида Ғарбий Жоу сулоласи (мил.авв. 1046-771 йй.)нинг сўнги даврида қўллана бошлаган. Баҳор ва куз даврига келиб эса шиддат билан такомилга етган мазкур лексема Шарқий Цзинь сулоласи даврига келиб ёзма нутқда, хусусан сиёсий матнларда қўлланиш даражаси 我 *wǒ* дан ошиб кетганлигини кўрсатади¹. Ҳисоб-китобларга кўра “Уч шоҳлик” асарида 我 *wǒ* “мен” умумий ҳисобда 1409 марта, кўплик шакли 96 марта, 吾 *wú* 2339 марта, жумладан кўплик шакли 55 марта қўлланган. Ҳар икки олмошининг ҳам асардаги грамматик функцияси бир хил, гапда эга, тўлдирувчи, аниқловчи вазифаларида қўлланган.

我 *wǒ* ва 吾 *wú* нинг синтактик функциялари деярли фаркланмайди, ҳатто тилшунослар улар бир-бирининг ўрнида қўлланиши мумкин деган фикрни билдиришади². Бироқ, семантик ва функционал жиҳатдан қараганда уларнинг фарқли жиҳатлари ҳам намоён бўлади. “Уч шоҳлик” романида Лью Бэй муваффақият қозонишидан олдин ўзига нисбатан 我 *wǒ* олмошини қўллайди, Цао Цаонинг нутқида ҳам шу ҳолат кузатилади. Асар бош қаҳрамонларининг барчаси ҳалқ томонидан миллий қаҳрамон даражасига кўтарилиб, 吾 *wú* олмошининг қўлланиш даражаси сезиларли даражада ошади. Кўриниб турибдики, ўша даврда 我 *wǒ* ва 吾 *wú* олмошлари шахснинг жамиятда тутган ўрни, мавқеи, маданиятини ҳам кўрсатган. Ўзидан мавқеи баланд ёки тенг бўлган суҳбатдош билан суҳбатда, унга нисбатан ҳурматни билдириш ва камтарлик нуктаи назаридан 吾 *wú* олмоши қўлланади. Қолган вазиятларда эса 我 *wǒ* нинг қўлланишига гувоҳ бўлиш мумкин.

俺 *ǎn* олмошининг “Уч шоҳлик” романида қўлланиш ҳолати кам бўлиб, умумий ҳисобда 10 марта қўллангани кузатилади. 俺 *ǎn* шевада биринчи шахс кишилиқ олмошини ифодалайди, манбаларга кўра Сун сулоласи (960-1279 йй.) даврига келиб шаклланган³. Юань (1206-1368 йй.) ва Мин (1368-1644 йй.) сулоалари даврига келиб мамлакат шимолида ёйилишни бошлаган. Бу таърифдан келиб чиқадиган бўлсак “Уч шоҳлик”да 俺 *ǎn* олмошининг қўлланиши ўринли эмас. Аммо маълумки, роман Мин сулоласи

¹ 陈翠珠. 汉语人称代词考论//华中师范大学研究所期刊, 武汉, 2009. №3. 第 45-49 页. Чэн Цуйчжу. Ханьей рэнчэнг дайци каолун//Хуачжун шифан дасюэ янцзюсуо цикань. Ухань, 2009. №3. –С. 45-49.

² 陈翠珠. Чэн Цуйчжу. Кўрсатилган асар.

³ 陈翠珠. Чэн Цуйчжу. Кўрсатилган асар.



даврида ёзилган, унинг муаллифи Луо Гуаньчжун Шаньси провинциясида туғилиб, ўша ерда фаолият олиб борган. Шу боисдан ёзувчи асарида ўша ҳудуд шеvasига хос лексиканинг учраши табиий. 俺 *ǎn* олмоши асарда биринчи шахс кишилик олмоши бирлик шаклини ҳам, кўплик шаклини ҳам ифодалаб келган. 俺 *ǎn* олмошининг қўлланиши шевага хос лексика саналгани сабаб оғзаки нутқ хусусиятини кўрсатиш баробарида ҳиссий бўёқдорликка ҳам эга саналади. Асар қаҳрамонларидан бири Жанг Фэй Лю Бэй ҳақида гапира туриб, “我哥哥” *wǒ gēge* “менинг акам” бирикмасини “俺哥哥” *ǎn gēge* тарзида баён қилади, бу ўринда “我哥哥” *wǒ gēge* эмас, айнан юқорида келтирилган бирикманинг қўлланиши улар ўртасидаги муносабатнинг қанчалик яқин эканлигини кўрсатади.

某 *mǒu*, 朕 *zhèn*, 孤 *gū*, 偶 *ǒu* олмошлари. Бу олмошларнинг асарда қўлланиш частотаси анча паст. Улар ҳам гапда эга, тўлдирувчи ва аниқловчи вазифаларида келган.

Иккинчи шахс кишилик олмошларида 你 *nǐ*, 汝 *rú*, 尔 *ér* олмошлари қўлланган. Бунда 汝 *rú* суҳбатдошга ҳурматни ифодалаган. 你 *nǐ* ва 尔 *ér* олмошлари нейтрал лексика ҳисобланиб, ўзида эмоционал бўёқдорликни намоён этмайди.

Асарда қўлланган учинчи шахс кишилик олмошлари сон жиҳатдан кам бўлиб, 彼 *bǐ* ва 他 *tā* олмошлари қўлланган.

Олмошларнинг кўплик шакллари 等 *děng* морфемаси воситасида ҳосил қилинган.

биринчи шахс кишилик олмошлари	иккинчи шахс кишилик олмошлари	учинчи шахс кишилик олмошлари
我 <i>wǒ</i>	汝 <i>rú</i>	他 <i>tā</i>
吾 <i>wú</i>	你 <i>nǐ</i>	彼 <i>bǐ</i>
俺 <i>ǎn</i>	尔 <i>ér</i>	
某 <i>mǒu</i>		
朕 <i>zhèn</i>		
孤 <i>gū</i>		
偶 <i>ǒu</i>		



Ҳозирги хитой тилида асарда қўлланган олмошларнинг маълум қисми қўлланса-да, уларнинг аксари адабий тил доирасида муомаладан чиққан ҳисобланади. Ҳозирги хитой тилидаги кишилиқ олмошларини қуйида жадвал шаклида келтирамиз:

Бирлик шакллари	Хитой тилида	Транскрипция	Ўзбек тилига таржимаси
I	我	wǒ	мен
II	你、您	nǐ, nín	сен
III	他、她	tā	у
Кўплик шакллари			
I	我们、咱们	wǒmen, zamen	биз
II	你们、您们	nǐmen, nínmen	сиз
III	他们	tāmen	улар

Юқоридаги жадвалда келтирилгани каби ҳозирги хитой адабий тилида 我 wǒ биринчи шахс кишилиқ олмоши сифатида қўлланади ва мазкур олмош нейтрал оттенкага эга лексика ҳисобланади. Иккинчи шахс кишилиқ олмошлари икки шаклда мавжуд, бунда 你 nǐ нейтрал лексика бўлиб, 您 nín хурмат маъносини ифодалагани боис, асосан расмий доиралар, ёзма ҳужжатларда қўлланади. Учинчи шахс кишилиқ олмошлари сифатида 他 tā、她 tā қўлланиб, улар фақат график жиҳатдан ёзувда гендер хусусиятига кўра фарқланади, 他 tā эркакларга нисбатан қўлланса, 她 tā аёл кишига ишора қилади. Аммо, олмошлар фонетик жиҳатдан фарқланмайди. Учала шахс олмошларининг кўплик шакллари жадвалда кўрсатилгани каби 们 men суффикси воситасида ясалган. Фақат биринчи шахс кишилиқ олмошининг кўплик шаклини акс эттирувчи 咱们 zamen сўзининг бирлик формаси мавжуд бўлмай, у 我们 wǒmenдан фарқли равишда суҳбатдошни ҳам қамраб олади. Масалан:

下课以后，我们去图书馆。Xià kè yǐhòu wǒmen qù túshūguǎn. Дарсдан кейин биз кутубхонага борамиз. (Бу ўринда нутқ муаллифи суҳбатдошига шунчаки ахборот бериб, унинг ҳам кутубхонга бориши назарда тутилмаган.)

下课以后咱(们)去吃饭吧。Xià kè yǐhòu zān (men) qù chīfàn ba.

Дарсдан кейин (биз) овқатлангани борамизми? (бунда кишилиқ олмоши суҳбатдошни ҳам қамраб олади.)

Юқорида келтирилган олмошлардан ташқари хитой адабий тилида биринчи шахс кишилиқ олмоши маъносида 本人 běnrén ва иккинчи шахс кишилиқ олмоши ўрнида 贵方 guìfāng бирикмалари қўлланади. Келтирилган биринчи бирикма кўрсатиш олмоши+от структурасини гавдалантирса, иккинчи бирикма сифат+от бирикувидан ҳосил бўлган. 本人 běnrén асосан эълон ва айрим ҳужжатларда қўлланса, 贵方 guìfāng хурмат маъносини англатиб, кўпроқ расмий, иш юритув доираларида муомалада бўлади.



“Уч шоҳлик” романида қўлланган олмошлардан 俺 *ǎn* шимолий шева-ларда ҳамон муомалада ҳисобланади.

Роман биринчи шахс кишилиқ олмошларидан 朕 *zhèn* ҳозирги хитой ёшлари нутқида қўлланишига гувоҳ бўлиш мумкин. 朕 *zhèn* олмоши аслида Цин сулоласига қадар “мен” маъносида нейтрал лексика сифатида қўлланган бўлса, Цин сулоласи ҳукмронлиги ўрнатилгандан сўнг фақат император нутқида биринчи шахс кишилиқ олмоши сифатида қўлланган¹. Бугунги кунда ушбу олмош ёшлар нутқида сўзлашув услубида тенгруклари билан мулоқотда қўлланади. Бунда кўрсатилган лексема юмор оттенкасига эга бўлиб, фақат сўзлашув услубига хос тарзда намоён бўлади.

Хитой тили иероглифлар воситасида япон тилига таъсири масаласи доим тадқиқотчилар диққат марказида бўлган. Айниқса, Мин даври романларининг япон Эдо даври адабиётига таъсири салмоқли бўлгани қатор ишларда эътироф этилган². Хитой адабиёти дурдоналарининг Японияга кириб бориши ва асарларнинг япон тилига таржима қилиниши нафақат адабиёт ва маданиятга таъсири билан аҳамиятли ҳисобланади. Мин даври романлари хитой байхуа тилининг ўрганилиши учун зарур манба ҳам ҳисобланган. Бунинг натижасида давр асарлари лексикаси япон тилига кириб борган. Табиийки, асарда қўлланган кишилиқ олмошлари ҳам бундан мустасно эмас.

Япон тилида кишилиқ олмошлари қўлланиш доирасига кўра ёзма ва оғзаки тил олмошларига бўлинади. Қуйида ёзма тил кишилиқ олмошлари келтирилган³:

биринчи шахс кишилиқ олмоши	иккинчи шахс кишилиқ олмошлари	учинчи шахс кишилиқ олмошлари
• 我 wa • 吾варэ • 吾a • あれарэ • あのано • 己онорэ	• なна • なれнарэ • 汝нандзи	• か ка • 彼 карэ • あ а • あれ арэ

Уларнинг орасида кишилиқ олмошларининг дастлабки шакллари *ва, о, оно, на, ка, та* бўлиб, қолган шакллар уларга *рэ*нинг қўшилиши натижасида

¹ XDHC. –P. 1661.

² Батафсил қаранг: Mustafaeva S. The influence of Ming Chinese novels on Edo-Japanese literature. //Solid state technology. №6, 2020. P. 4967-4973.

³ Кизэда М. Грамматика японского языка. Т.I. –М., –С. 96. Kieda M. Grammtika yaponskogo yazika. T.I. –М., –S. 96.



ҳосил бўлган. Кўрсатилган бошланғич шакллар бугунги кунда қўлланмайди, фақат *ва* олмоши ёрдамчи сўз “*га*” билан бириккан ҳолда 吾が国 *вага кун* “менинг юртим (ватаним)” ҳамда 吾が君 *вага кими* “(бизнинг) ҳукмдоримиз” каби бирикмалардагина қўлланиши мумкин¹.

Юқорида келтирилган олмошлардан ташқари хитой тилидан ўзлашган бир қанча кишилиқ олмошлари ҳам мавжуд: биринчи шахс учун: *боку, е, сесэй, ясэй, усэй, сэсся, вагахай, дзibun, яцугарэ, маро, сорэгаси, мидзукара, ми, варава*(фақат аёллар ўзига нисбатан қўллаши мумкин), *коко*.

Иккинчи шахс: *кикун, кико, кидоно, кикэй, киси*(фақат аёлларга нисбатан), *рокэй, дайкэй, сокка, дэнка, какка, годзэн, гохэн, кими, соко, нуси, тоно, марото, оми, онми, омаэ, омото*(фақат аёлларга нисбатан), *сономото, вадано, вануси, киндзи, маси, вагодзэ* (фақат аёлларга нисбатан).

Учинчи шахс: *кояцу, сояцу, аяцу, каяцу*².

Оғзаки тил олмошлари сифатида М.Киэда грамматикасида қуйидаги кишилиқ олмошлари келтирилади:

I. *Ора, оира, вай, ватти, атаси, атаи, ватаи, ватаки, атэ, ватэ, коти, ути* ва б. Бундан ташқари, биринчи шахс кишилиқ олмошлари учун *боку, дзibun, сэсся, вагахай*; иккинчи шахс учун *кими, кисама, годзэн* каби сўзлар ҳам қўлланган.

II. *Аната, омаэ, тэмаэ, кими*.

III. Учинчи шахс учун алоҳида олмошлар мавжуд бўлмай, учинчи шахсни ифодалашда одатда бошқа туркум сўзларидан фойдаланилган³.

Олмошларнинг қўлланиши ва шахсни ифодалашига кўра таснифини қуйидаги жадвал орқали янада аниқроқ кўрсатиш мумкин.

Шахс Объект	Биринчи шахс	Иккинчи шахс	Учинчи шахс
Ўзидан юқори шахсга нисбатан	ватакуси тэмаэ	аната анатасама	ко } со } но { ката а } { оката { охито
Ўзига тенг шахсга нисбатан	ватаси боку дзibun	аната омаэсан кими	ко } со } но хито а }
Ўзидан қуйи шахсга нисбатан	васи орэ	соната омаэ тэмаэ (кисама) (онорэ)	ко } со } { но моно а } { рэ яцу,ицу

¹ Киэда М. Кўрсатилган асар. –Б. 97-98.

² Киэда М. Кўрсатилган асар. –Б. 98.

³ Киэда М. Кўрсатилган асар. –Б.103-104.



Ҳозирги япон тилида кишилик олмошларидан асосан қуйидагилар қўлланади¹:
 私 (*ваташи*) биринчи шахс кишилик олмоши сифатида қўлланиб, нейтрал бўёқдорликка эга. Аёл ва эркак кишилар томонидан, ёшидан қатъи назар қўлланиши мумкин. Биринчи шахс кишилик олмоши сифатида 僕 (*боку*) сўзи ҳам қўлланиб, асосан, ёш эркак жинсига мансуб шахслар нуткида учрайди. 貴方 (*аната*) иккинчи шахс кишилик олмоши сифатида қўлланиб, нейтрал бўёқдорликка эга. Учинчи шахсга нисбатан асосан кўрсатиш олмоши+от шаклидаги あの人 (*ано хито*) бирикмалар қўлланади. Кишилик олмошларидан 彼 (*карэ*) ва 彼女 (*каножё*) каби сўзлар қўлланади. Бунда, 彼 (*карэ*) ўғил болаларга, 彼女 (*каножё*) эса қиз болаларга нисбатан асосан норасмий доираларда қўлланади. Шунингдек, бу икки лексема “ўғил бола дўсти” ва “қиз бола дўсти ёки дугонаси” маъноларида ҳам ишлатилади.

Олмошларнинг кўплик шакли –таци (たち) суффикси билан ҳосил қилинади. Аммо, айрим расмий доираларда қўлланувчи шакллар юқорида кўрсатилган шаклларни қабул қилмайди. Масалан, 我々 (*варэ варэ*), расмий доираларда корхона ёки гуруҳ номидан гапирилаётганда қўлланувчи форма сифатида келтирилса, 我等 (*варэра*) аксинча, норасмий доирада бадий асарларда қўлланади.

Хитой Мин даври романлари кишилик олмошларининг ҳозирги хитой ҳамда япон тилларида қўлланиши бўйича фикрлар янада аниқ кўриниши учун таҳлиллар қуйидаги жадвал воситасида келтирилди:

	Мин романларида қўлланган кишилик олмошлари	Ҳозирги япон тилида нисбатан фаол қўлланувчи кишилик олмошлари	Ҳозирги хитой адабий тилида кишилик олмошлари
I шахс	我 <i>wǒ</i> , 吾 <i>wú</i> , 某 <i>mǒu</i> , 朕 <i>zhèn</i> , 孤 <i>gū</i> , 俺 <i>ǎn</i> , 偶 <i>ǒu</i>	私 <i>watashi</i> , 僕 <i>boku</i>	我 <i>wǒ</i>
II шахс	汝 <i>rú</i> , 你 <i>nǐ</i> , 尔 <i>ér</i>	貴方 <i>anata</i>	你 <i>nǐ</i>
III шахс	他 <i>tā</i> , 彼 <i>bǐ</i>	あの人 <i>ano hito</i> , 彼 <i>kare</i> , 彼女 <i>kanojyo</i>	他 <i>tā</i>
Кўплик шакли			
I шахс	我等 <i>wǒdeng</i> , 吾等 <i>wúdeng</i>	我々 <i>wareware</i> , 我等 <i>warera</i>	我们 <i>wǒmen</i>
II шахс	汝等 <i>rúdeng</i> , 你等 <i>nǐdeng</i>	-	你们 <i>nǐmen</i>
III шахс	他等 <i>tādeng</i> , 彼等 <i>bǐdeng</i>	彼等 <i>karera</i>	他们 <i>tāmen</i>

¹ https://ru.qaz.wiki/wiki/Japanese_pronouns



Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, ҳар икки тилда кишилиқ олмошлари ўзига хос эволюция босқичларини бошдан кечирган. Япон тилида кишилиқ олмошлари вазифасида қўлланувчи лексик бирликлар сон жиҳатидан устун бўлса-да, уларнинг аксари отлар воситасида ҳосил қилинган. Хитой тили кишилиқ олмошлари айнан, олмош туркумига оид сўзлар воситасида тилда акс этади. Хитой тили кишилиқ олмошларида гендер кўрсаткичи график воситаларда акс этса, япон тили олмошларида лексик ва фонетик қобилигида ҳам акс этади. “Уч шоҳлик” романи биринчи ва иккинчи шахс кишилиқ олмошлари бирлик шаклидан ҳозирги япон адабий тилига ўтган ва қўлланишда бўлганлари учрамади. Учинчи шахс кишилиқ олмошлари бирлик шаклидан 彼 *bī* ҳозирги япон тилида ҳам шу иероглиф воситасида 彼 *kare*, 彼女 *kanojyo* шаклида функционал-семантик ўзгаришга учрамаган ҳолда қўлланган. Аммо, олмошларнинг кўплик шаклида мос келадиган ўринлар бирлик шаклига қараганда кўп. Яъни, биринчи ва учинчи шахсларда деярли тўлиқ мос келади. Ҳозирги хитой адабий тилида эса асарда қўлланган кишилиқ олмошларидан биринчи, иккинчи, учинчи шахс кишилиқ олмошлари бирлик шакллари асарда акс эттирган эмоционал бўёқдорликни сақламаган ҳолда қўлланишда бўлиб, олмошларнинг кўплик шакллари асардаги каби 等 *deng* морфемаси воситасида эмас, 们 *men* суффикси воситасида ҳосил қилинган.

МУХАМЕДЖАНОВА ШАҲНОЗА

ўқитувчи, ТДШУ

Ҳозирги хитой тили неологизмлари ясалишида

«族 *zú*» аффиксининг роли

Аннотация. Мазкур мақола ҳозирги хитой тили аффиксация усулида «族 *zú*» аффиксининг ўрнини аниқлашга бағишланади. Маълумки, тил лексик фонди тилнинг ички имкониятларидан келиб чиққан ҳолда ҳамда четдан тайёр лексик бирликларни ўзлаштириши орқали мутассил бойиб боради. Табиийки, хитой тили ҳам бундан мустасно эмас. Тилда қайси усулнинг маҳсулдор бўлиши тилнинг қатор хусусиятларига боғлиқ бўлади.

Хитой тилида аффиксация маҳсулдорлиги жиҳатидан сўз қўиши (композиция) усулидан кейин иккинчи ўринни эгаллайди. Айтиш жоизки, аффиксациянинг хитой тили сўз ясалишида роли кун сайин ортиб бормоқда. Шу боисдан мазкур сўз ясалиши усулида кун сайин янги аффиксал бирликлар кашф этилмоқда. Хитой тилида аффиксация усули сермахсул усул сифатида намоён бўлиши билан бир қаторда аффиксал бирликлар, яъни сўз ясайдиган ярим аффикс, тўлиқ аффикслар миқдори ҳам ортиб бормоқда.

Ҳозирги хитой тили неологизмларнинг ясалишида муҳим роль ўйнаётган аффикслардан бири 族 *zú* ҳисобланиб, у хитой тилида қатор янги сўзларни ясаида